Inna NEGRESCU-BABUŞ

Cercetări privind elementele de substrat din limba română

I.N.-B. – dr. în filologie, cercetător ştiinţific la Centrul de lingvistică al Institutului de Filologie al A.Ş.M. Domenii de cercetare: istoria limbii şi sociolingvistică. Texte publicate: *Romanitatea balcanică în viziunea lui Theodor Capidan* (2013), *Contact lingvistic şi forme de manifestare a interferenţei* (2012), *Unele clarificări conceptuale ale bilingvismului* (2011), *Calc, traducere şi împrumut* (2010).

Fără îndoială, problema fondului lexical moştenit din limba traco-dacică este una complicată pentru istoria limbii române şi i-a preocupat pe mulţi savanţi, de la D. Cantemir până în zilele noastre[1]. Romanitatea s-a impus chiar de la început, fiind sesizată de umaniştii sec. XIV-XV, urmaţi de cronicarii moldoveni. Fondul autohton nu era neglijat, ci aproape necunoscut, fapt ce se datorează lipsei unor direcţii de cercetare, ca romanistica şi indoeuropenistica, în perioada respectivă. De aceea, toate cercetările despre elementele „dace", „trace" ori albaneze în limba română, înainte de începutul secolului al XIX-lea, s-au datorat, în mare parte, analizelor intuitive şi ipotetice.

Substratul[2] este unul dintre rezultatele amestecului de populaţie, al convieţuirii de durată a două sau a mai multor colectivităţi, dintre care una e băştinaşă pe teritoriul devenit comun, iar cealaltă imigrată, stabilită prin cucerire sau prin dislocări de grupări umane. În rezultatul acestei convieţuiri se stabileşte comunicarea. Întrucât viaţa în sine implică nevoia de comunicare, e foarte probabil ca limba străină să intre şi ea în uz, având drept rezultat bilingvismul, mai mult sau mai puţin extins sau o situaţie diglosică. Această perioadă se încheie, în anumite cazuri, cu mărginirea uneia dintre limbi. Dacă limba limitată le

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

aparţine băştinaşilor, aceasta formează substratul limbii în devenire. Eliminarea nu se produce brusc, ci treptat, prin extinderea sferei de utilizare a uneia dintre limbi în detrimentul celeilalte.

Sistemul limbii, care se extinde, nu rămâne intact, nemodificat, el acceptă o serie de elemente din limba asimilată. Aceste elemente, care reprezintă influenţa limbii invadatoare asupra celei abandonate sunt denumite tot (elemente) de *substrat*. De exemplu, locuitorii Daciei au renunţat la limba maternă şi au adoptat latina, imitând civilizaţia romană, superioară lor.

Influenţa exercitată de substrat e posibilă, cel puţin teoretic, în toate compartimentele limbii, chiar cele considerate închise, ca morfologia şi fonetica.

Din păcate, limbile *substrat* sunt mai greu de cercetat din cauza lipsei surselor directe de cunoaştere (texte literare, inscripţii etc.). De aceea s-a apelat la o cunoaştere indirectă, cu ajutorul metodei comparativ-istorice. De exemplu, pentru studierea substratului dacic, s-a recurs la compararea cu albaneza. Desigur, rezultatele se rezumă, de multe ori, la supoziţii decât la certitudini.

În ultimele două secole, s-a scris mult, mai ales în spaţiul românesc, despre elementele autohtone ale limbii române, fără însă a se fi ajuns la concluzii univoce.

Odată cu apariţia lucrării *Istoria limbii române* (I. *Limba latină;* II. *Limbile balcanice*, Bucureşti, 1938) de Alexandru Rosetti, studierea cuvintelor de origine traco-dacică a intrat într-o nouă etapă. (Reeditate, de-a lungul timpului, de mai multe ori, aceste două părţi au fost incluse în ediţia definitivă din 1986: *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică). Marele savant a selectat, în urma unei riguroase analize, din lista de 185 de cuvinte comune limbilor română şi albaneză, întocmită de Alexandru Philippide, în lucrarea *Originea românilor*, II, p. 694-761, 80 de unităţi lexicale, a căror proveniență din substratul traco-dacic era temeinic argumentată. Până la sinteza lui Al. Rosetti, lingvistica romanică avea la dispoziţie doar informaţii parţiale, deseori insuficient argumentate, în ceea ce priveşte depistarea şi analiza elementelor autohtone ale limbii române.

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

În această ordine de idei, vom menționa câteva studii importante, legate de subiectul în discuție. E de remarcat capitolul succint, în același timp consistent, al savantului sloven Fr. Miklosich, *Das alteinheimische Element,* din monografia *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861, p. 6-11; compartimentul *Éléments albanais*, din *Dictionaire d'étymologie daco-romane*, II, p. 714-72, al lui Alexandru Cihac. Destul de valoroase s-au dovedit a fi cercetările istorice și etimologice ale lui B.-P. Hasdeu (*Fragmente pentru istoria limbii române. Elemente dacice*, I-II, București, 1876; *Din istoria limbii române*, 1883 etc.), în care autorul insistă asupra trăsăturilor fonetice și gramaticale comune limbii române și albanezei: „Caracteristice, mai ales, sunt întâlnite între români și albanezi, nu prin vocabular, ci prin caracteristicile fonetice, morfologice, și sintactice, care nici într-o ipoteză nu se pot împrumuta de la străini, nu se pot altoi în cursul timpului, ci datează însăși de la obârșia limbii" [2, p. 103].

Th. Capidan a fost preocupat, în mod continuu, de domeniul substratului și al contactelor lingvistice româno-albaneze. Complexa lucrare *Raporturile albano-române, apărută în 1922*, este consacrată, în mod special, elementelor comune din aromână și albaneză, dar fără excluderea dacoromânei și a celorlalte dialecte; este prima sinteză, care cuprinde întregul volum de fapte autohtone din română. Cât despre vocabular, autorul face o selecție atentă a materialului deja cunoscut, cu anumite contribuții personale referitoare la o serie de cuvinte dialectale, sensuri noi, etimologii și altele. Aspectul inovator al acestei lucrări constă în faptul că autorul atrage atenția asupra neuniformității fondului lexical românesc, din punct de vedere etimologic. Capidan admite că unele cuvinte au fost împrumutate din albaneză, altele se pot explica, în ambele limbi, printr-o origine comună, deci aparțin substratului comun, iar altele, ar fi „de origine balcanică", adică dintr-o sursă preromană greu de precizat. Astfel, Th. Capidan pune pe seama împrumutului din albaneză: a) *rândză, bardzu, budză, căpușă, gălbeadză, greasă* (*dr. gresie*), *groapă, grundă* (*dr. grunz*), *măgură, moașă, sâmbure, sârmă* etc.; b) cuvinte din substrat comun: *baligă, brad, copaci, curpan, madzăre, mărai, scrum*; c) cuvinte de origine „balcanică": *copil, baci, țap, baltă, gard, ciucă.* Autorul admite împrumutul din albaneză, dar insistă și asupra fenomenului invers, adică din română în albaneză (cum ar fi, *gușă, urdă, murg* și altele), idee preluată și de alți lingviști. Vecinătatea

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

dintre români şi albanezi, o cauză a împrumutului reciproc, nu exclude înrudirea celor două limbi printr-un substrat comun.

Ulterior, Th. Capidan renunţă la ideea împrumutului reciproc albano-român şi pune pe seama substratului elementele pe care româna le are în comun cu albaneza: „Spre deosebire de greci şi de slavi, legăturile noastre cu albanezii sub aspectul balcanic se arată mult mai intense. Ele pornesc de la un număr de cuvinte care nu sunt latineşti, greceşti sau slave şi nici împrumuturi de *la albanezi la români sau viceversa*, ci pleacă de la forme comune, existente, probabil, în graiurile preromane" [1, p. 196]. Astăzi, această idee este acceptată de către majoritatea balcanologilor români.

În acelaşi timp, la sfârşitul secolului al XIX-lea, lingvistul german Gustav Meyer publică un studiu acceptat la vremea aceea *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache* (Strasbourg, 1891), în care sunt înregistrate câteva zeci de cuvinte româneşti autohtone, unele interpretate ca împrumuturi din albaneză, altele, moştenite din latină, deoarece în albaneză au pătruns numeroase cuvinte din latina balcanică [3].

Evident că din lista lucrărilor ce au ca subiect cercetarea fondului autohton din limba română, n-ar trebui sa lipsească nici dicţionarele istorico-etimologice româneşti, printre care se numără: *Dicţionar român-german*, I-III, Bucureşti, 1895 al lui H. Tiktin, membru de onoare al Academiei Române; *Dicţionarul limbii române*, cu cele două serii, *Diccionario Etimológico Rumano* al profesorului Alexandru Ciorănescu. (Acesta a fost tradus de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin: *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2001); *Scurt dicţionar etimologic al limbii moldoveneşti*, realizat de un colectiv, având ca redactori responsabili pe dr. N. Raevschi şi dr. M. Gabinschi, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău, 1978; *Micul dicţionar academic* (4 volume, redactori responsabili: acad. Marius Sala şi Ion Dănăilă, *Cuvânt înainte* de acad. Eugen Simion, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001-2003).

În ultimele decenii ale secolului al XX-lea s-au înregistrat mai multe contribuţii noi la studiul aprofundat al cuvintelor de origine tracodacică, elocvent fiind, în acest sens, capitolul *Influenţa autohtonă*, al

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

profesorului Cicerone Poghirc, din tratatul de *Istoria limbii române*, vol. II (redactor responsabil: acad. Ion Coteanu, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 313-364). Avându-i înaintaşi pe B. P. Hasdeu şi pe alţi cercetători, C. Poghirc lărgeşte cadrul comparativ, apelând şi la alte limbi indo-europene, pe lângă traco-dacică şi albaneză mai ales pe baza *Dicţionarului etimologic indo-european* al lui J. Pokorny; monografia lui I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română – Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, dar, în special, *Etnogeneza românilor – Fondul autohton şi componenta latino-romanică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, unde autorul preia cele 74 de cuvinte din prima carte, adăugând altele 102, deduse din comparaţia cu diverse limbi indo-europene.

Sunt de remarcat, la acest capitol, lucrările de o valoare incontestabilă ale profesorului Gr. Brâncuş: *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Bucureşti, Institutul Român de Tracologie, 1995. Specialist recunoscut în studierea substratului lingvistic, Gr. Brâncuş ne propune, în lucrarea *Vocabularul autohton al limbii române*, o sinteză atât a cercetărilor proprii, cât şi a contribuţiilor aduse de numeroşi cercetători români şi străini. Fiind specializat în limba albaneză şi bazându-se pe o informaţie foarte bogată, autorul stabileşte nu doar principiile metodologice de investigare a substratului românesc, dar şi modul în care pot fi abordate diverse aspecte ale lexicului autohton (schimbările fonetice, morfologice, semantice, răspândirea dialectală a termenilor etc.). Fiecărui cuvânt îi este dedicat câte un articol aparte, astfel încât creează impresia unei micromonografii a termenului examinat.

Volumul *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române* conţine nouă studii asupra substratului lingvistic românesc. Acesta acoperă toate compartimentele limbii: vocabularul, fonetica şi gramatica. O trăsătură importantă a vocabularului autohton pe care o constată autorul este capacitatea de transfer a elementelor de substrat în onomastică.

Alte lucrări ce vizează problematica în discuţie: studiul *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea* al Adrianei Ionescu, Universitatea din Bucureşti, 1985, cu precizări etimologice şi semantice referitoare la 35 de cuvinte, selectate pe baza

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

unor vechi atestări; capitolul *Éléments thraco-daces de la langue romaine*, scris de profesorul G. Ivănescu în monografia lui H. Mihăescu, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 308-318. (Anterior, G. Ivănescu prezentase unele aspecte privind elementele autohtone, în *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 251-263). Nu în ultimul rând, e vorba de cărțile relativ recente ale acad. Marius Sala, *De la latină la română*, Univers Enciclopedic, București, 1998, *Introducere la etimologia limbii române*, 1999 și *Aventurile unor cuvinte românești*, 2005.

Preocupat de mai mult timp de cercetarea celor mai vechi atestări ale cuvintelor românești (inaugurată de B. P. Hasdeu, în 1867, desfășurată, de-a lungul deceniilor, de I. Bogdan, Ov. Densusianu, S. Pușcariu și colaboratorii săi, de Al. Rosetti, D. P. Bogdan și de alți lingviști, între care regretatul profesor Eugeniu Coșeriu, membru de onoare al Academiei Române, iar în ultimele două decenii de profesorul Paul Miron, Elsa Lüder, prof. Vasile Arvinte și de alți lingviști români și germani), Gheorghe Mihaila a abordat tema propriu-zisa în volume precum: *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, apărut la Editura Enciclopedică Română, 1974. Lucrarea, pe lângă cuvintele moștenite din latină și unele împrumuturi din limbi vecine, vizează prioritar cuvintele autohtone, atestate în texte latine medievale și slavone, începând cu secolul X. Această problematică a fost reluată și aprofundată într-o comunicare expusă la Al II-lea Congres internațional de tracologie (București, 4-10 septembrie 1978) și, mai ales, în seria de studii publicate, începând cu 1996, în „Thraco-Dacica", „Revue des études sud-est européennes", „Studii și cercetări lingvistice" și „Academica".

Gh. Mihăilă înregistrează o listă cu 115 cuvinte cu siguranță autohtone (cu 25 mai multe decât Gr. Brâncuș) – 93 substantive, 13 adjective, 6 verbe, 1 adverb, 1 element adverbial de compunere și 1 interjecție (provenită de la substantiv) –, aranjate după vechimea primelor atestări cunoscute.

Un fenomen foarte interesant este prezența cuvintelor străvechi în vocabularul poetic al limbii române. „Între cuvintele unei limbi, unele sunt mai «poetice» decât altele – observa Sextil Pușcariu. Astfel, *dor, codru, cuib, plai* ... trec de cuvinte pline de farmec – și romanticii făceau

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

uz de ele (...)" [7, p. 86]. Pornind de la această constatare, ce cuprinde şi cuvântul *codru*, Gh. Mihăilă a cercetat, pe baza *Dicţionarului limbii poetice a lui Eminescu,* în ce măsură marele poet a recurs la cuvintele autohtone (sau derivate ale lor), ce ocupă un loc important în limbajul popular românesc.

Astfel, din cele 54 de cuvinte, atestate din secolul X până la 1520, aproape jumătate (26 la număr) se regăsesc în poeziile şi în proza artistică a lui Eminescu: *balaur, baltă, băl(ai), brad, brusture, a (se) bucura, buză, cioară, copac, copil, creţ, a curma, gard, groapă, grumaz, jumătate, mal, mare (adj.), mânz, mic, moş, pârâu, stână, strungă, ţap, ţeapă.* De asemenea, din cele 42 de cuvinte atestate în primul secol de scriere în limba naţională, circa jumătate (19) aparţin limbajului eminescian: *abur (a aburi), băiat, brâu, căciulă, ceafă, ciută, codru, fărâmă (a fărâma), fluier, flutur, gata, ghimp, grunz (grunzuros), guşă (guşat), măgar, sâmbure, sterp, a sugruma, vatră*. Din cele 21 de cuvinte atestate după 1621, două apar în poezia şi proza eminesciană: *cioc* şi *a scăpăra*, prezente, de altfel, şi în vocabularul fundamental al limbii române.

Elementele autohtone din limba română rămân a fi un compartiment insuficient explorat de către cercetători. Chiar dacă bibliografia existentă demonstrează că numeroase aspecte au fost tratate, soluţionarea unor probleme ce ţin de substratul traco-dac sunt doar în faza investigaţiilor ipotetice. Această dificultate vine din necunoaşterea limbii de substrat, la care pot fi raportate presupusele elemente nelatine din limba română. Faptele ce atestă traco-daca sunt extrem de puţine, de aceea nu ne permitem explicarea sigură a unor cuvinte româneşti autohtone. În stadiul actual al cercetărilor, se susţine cu certitudine că româna a păstrat din substratul traco-dac circa 90 de cuvinte.

Menţionăm că influenţa substratului traco-dac asupra latinei carpato-dunărene s-a manifestat nu numai în vocabular, ci şi în alte compartimente ale limbii, cel mai puţin studiată fiind sintaxa.

Evident, cercetarea cuvintelor de origine autohtonă, traco-dacică, asemeni celor moştenite din latină sau preluate pe cale populară ori cultă din alte limbi, de-a lungul timpului, va continua prin eforturile specialiştilor şi ale tuturor celor interesaţi de acest domeniu.

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)

Note

[1] D. Cantemir pare să fi fost primul care a presupus prezența unor cuvinte de origine dacă în limba română: *stejar, pădure, helești, cărare, grăesc, privesc, nimeresc*. Vezi *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin Gh. Guțu, Editura Academiei, București, p. 364-365.

[2] Termen creat de I. A. Ascoli, primul care atrage atenția asupra fenomenului.

Bibliografie

1. Theodor Capidan, *Limbă și cultură,* Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.
2. Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cine sunt albanezii*, în „AAR", București, t. XXIII, 98-125.
3. Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, Institutul Român de Tracologie, București, 1997.

BDD-A20701 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:20 UTC)